

ЖЭЛЭЙ ДҮРБЭН САГ

Современный детский сад, функционирующий в условиях моно- и билингвальной речевой среды, – это место, где ребёнок получает первоначальный опыт коммуникативных навыков взаимодействия со взрослыми и сверстниками на бурятском языке. С введением ФГОС ДО одним из важных условий является правильная организация речевой развивающей предметно-пространственной среды с учетом этнокультурной ситуации развития детей. Всестороннее развитие и воспитание детей дошкольного возраста осуществляется разными средствами. Одно из них – ознакомление с природой. Для введения ребёнка в мир природы, формирования реалистических представлений об её объектах и явлениях, воспитания способности видеть красоту родной природы, любовь, бережное и заботливое отношение к ней необходимо создать развивающую предметно-пространственную этнокультурную среду.

Для ознакомления дошкольников с временными понятиями, формирования знаний о временах года, последовательности смены времен года создано учебное пособие «Жэлэй дүрбэн саг» («Времена года»). Содержание пособия реализуется на бурятском языке и ставит цель сформировать у детей дошкольного возраста представления о сезонных изменениях в природе, предпосылки экологической культуры, экологического сознания, бережного отношения к природе.

Пособие «Жэлэй дүрбэн саг» даёт большие возможности для решения следующих задач с учетом возрастных особенностей детей дошкольного возраста:

- формировать у детей знания об особенностях времен года, их основных признаках, сменяемости, периодичности и цикличности;
- формировать первоначальные знания экологически грамотного и

безопасного для природы и для самого ребенка поведения;

- формировать элементарные математические представления: много и один, сравнение равных и неравных групп предметов и т. д.;
- упражнять детей в составлении короткого рассказа: «Что изображено на рисунке и когда это бывает»;
- расширять и обогащать словарь детей на бурятском языке;
- воспитывать любовь и заботливое отношение к природе.

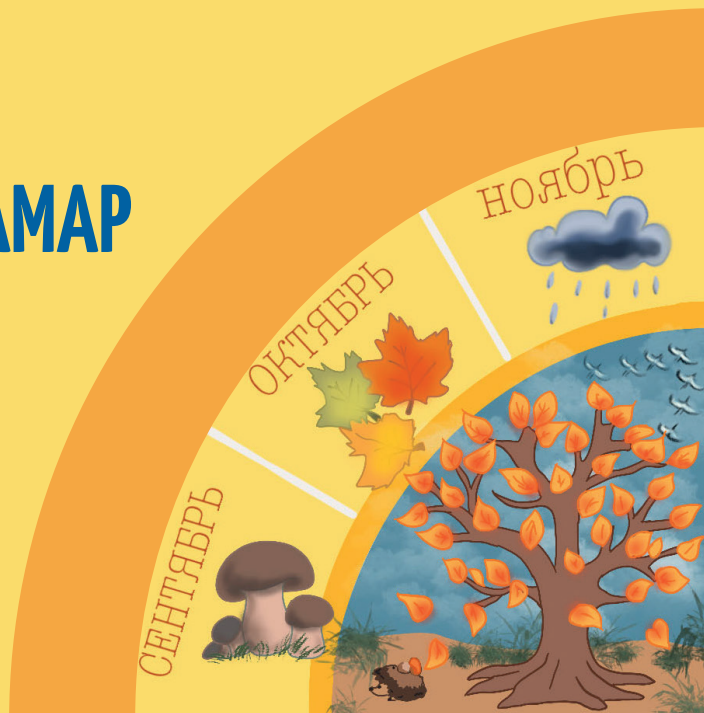
Пособие «Жэлэй дүрбэн саг» предназначено для детей дошкольного возраста. Необходимость составления данного пособия обусловлена интересом детей и родителей к изучению бурятского языка. Особенностью данного пособия является включение бурятского национального компонента.

Работая с данным пособием, дети познакомятся со временами года, изучат месяцы, их последовательность, узнают о характерных особенностях природы каждого времени года. Здесь предлагаются рассказы о временах года, стихи и загадки, направленные на развитие связной бурятской речи. В работе с пособием используются различные варианты игровых заданий и упражнений.

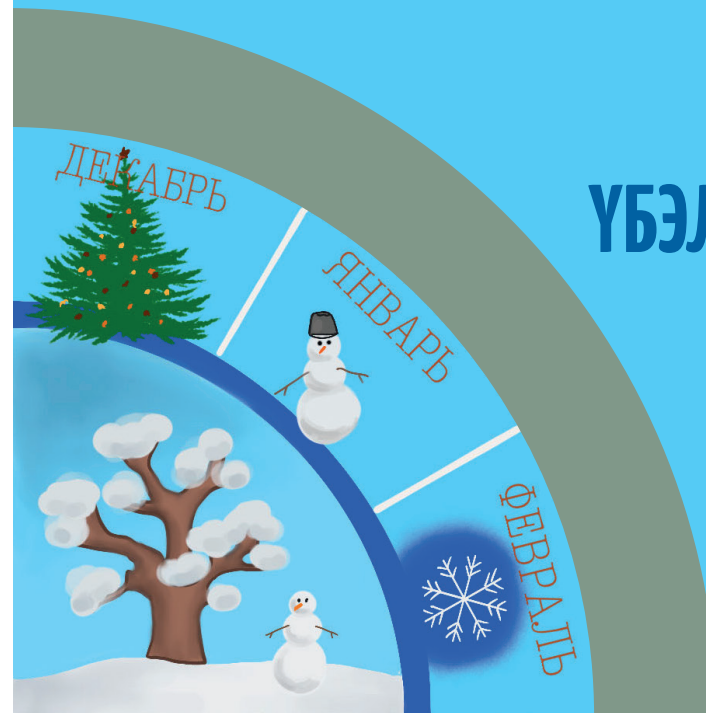
Данным пособием могут пользоваться педагоги дошкольных образовательных организаций и родители.

Играя с пособием, у детей вырабатываются навыки быстрого произвольного переключения внимания, повышается уровень наглядно-действенного мышления и зрительного восприятия, развивается зрительно-моторная координация, повышается уровень любознательности, они задают вопросы, касающиеся предметов и явлений.

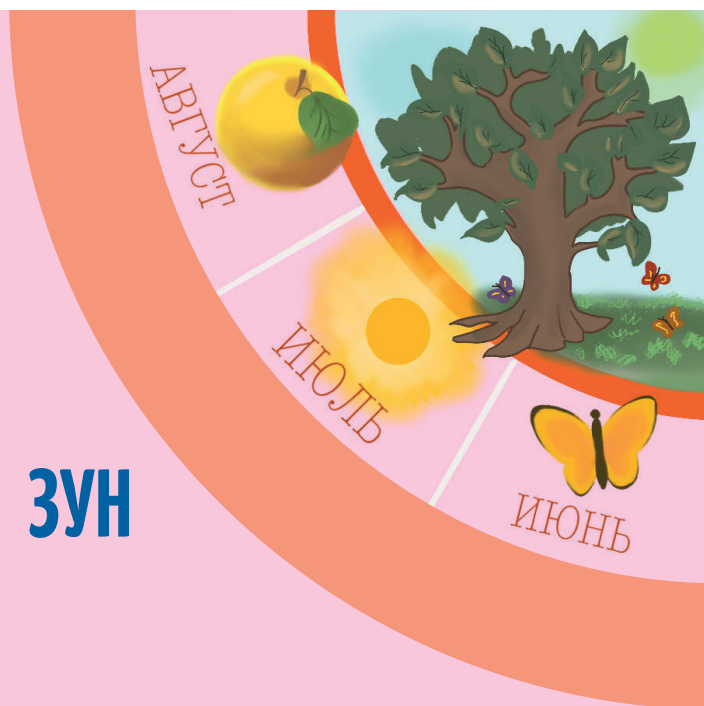
НАМАР

ҮБЭЛ

ЗУН

ХАБАР

НАМАРАЙ БАЙГААЛИ

Намар – гайхалтай найхан жэлэй саг.

Намартаа байгаали үбэлэйнгөө эшээндэ бэлгэжэ байһан баабгай шэнги болодог. Хүн бүхэн намарай эхин сагта ехэ баяртай юм. Наратай сэлмэг үдэрнүүд олон байдаг. Тиигэбэшье үдэр бүри наран эртэ орожо, алтан намар эхилдэг. Юундэ алтан намар гэдэг бэ гэхэдэ, набшаһаг алтан шара үнгэтэй боложо, бургааһа могонуудһаа хобхоржо, доошоо газар руу тэгүүлдэг. Энэ хагаа набшаһанай уналга юм. Үдэр ерэхэ бүри хүйтэн болоно. Һүнингөө уһан дээрэ нимгэн мүлһэн хүрэнэ. Шубууд дулаан орон руу ниигдэнэг.

Хүнүүд хартаабхынгаа болон огородойнгоо баян ургаса хадагална. Агуу малгаа үбэлэйнэ эдгээ бэлдэнэ.

Ойн амитагайшые сүлөөгүй саг ерэнхэй. Хэрмэнүүд намар суглуулжа, хархяаг хатаажа, могоной хүнды соо хоргодуулна. Хээрын хулганаанууд нүхэн руугаа орооһо зөөнэ, хангал найхан үбһэ оруулна. Ажалша заряа хуушан түгсүүл горо, хатанхай набшаһаар бүхэли үбэл зөөлэн хүнжэл горо ханаа амар унтаха эшээгээ зохёоно.

Наранай гэрэл һуларжа эхилнэ. Хабар болотор газар дайдамнай саһаар хушагдаха, хүрэхэ.

НАМАРАЙ ШЭНЖЭНҮҮД

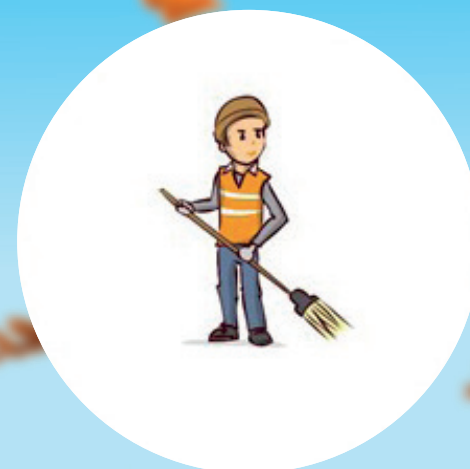
АЛГОРИТМ «НАМАР»

УЛАРИЛ

ХУБСАҢАН

АЖАЛ

ШУБУУД

АМИТАД

НААДА ЗУГААНУУД

ШҮЛЭГҮҮД

Алтан намар

Алтан намар эхилжэ,
Набша намаан шарлаба.
Наранай гэрэл нуларжа,
Газаа гэнтэ хүйтэрбэ.

Намар

Хюруу унаа,
Хүбшэ хубилаа,
Намарай хаһа
Намнуулан ерээ.
[Ц.Номтоева-Дансаранова]

Намар

Алтан намар ерэжэ,
Шубууг аяндаа гараба.
Үглөөнһөө шуурган һаршаганажа,
Түрүүшын мүльһэн хүрэбэ.
Борбилоо һанаагаа алдажа,
Дуугаа дуулахаа болибо.

ТААБАРИНУУД

Шаралгайн басагад алтаяа гээгээ.
[Набшагад унаха]

Эрхын шэнээн бээтэй ааг,
Эжыемни бархируулаа.
[Һонгино]

Элдэб жэмэс эдээшээ
Эгээл амтатай сагхан гаа!
Алтан шара намаанууг
Аалихан доошоо буунал гаа!

[Намар]

Багахан бээтэй, зөөлэн үһэтэй,
Наагадаг, хүрэдэг.
Намартаа суглуулһан һамарханаа
Үбэлдөө эдигдэг.

[Хэрмэн]

ҮБЭЛЭЙ БАЙГААЛИ

Бороотой намар үнгэрөөд, халхи шуургатай үбэл ерэбэ.

Дайда дэлхэй сагаан хүнжэлөөр хушагдаба.

Үдэр богони боложо, хүни ута болоно.

Модод, хөөгүүд, түгсүүлнүүд саһан малгайнуудтай болонхой.

Саһан наранда яларан, үнгын ошонуудыг сасаруулан харагдана.

Хүбхэгэр саһан орожо, үхибүүд саһаар баабхай хэжэ наадана.

*Үхибүүд ехэ баяртай, саһан баабхайгаа
тойроод гүйлдэнэ, энеэлдэнэ.*

ҮБЭЛЭЙ ШЭНЖЭНҮҮД

АЛГОРИТМ «ҮБЭЛ»

УЛАРИЛ

ХУБСАҢАН

АЖАЛ

ШУБУУД

АМИТАД

НААДА ЗУГААНУУД

ШАНДАГАН

Шандаган үбэлэй сагта сагаан үнгэтэй болодог.
Саһанай орохого, шандаган ехээр баярладаг,
саһан соо ороог хэбтэхэдээ харагдадаггүй.
Шандаган ехэ айран амитан юм.
Дүтэ юумэнэй һаршаганахада, бодоог гүйшэдэг,
холо харайдаг, хурдан амитан юм.

Шандаган хүйтэнгэ
Шармайн гүйгөө,
Шагал соогоо
Шадамар ябаа.
(Ц.Номтоева-Дансаранова)

БААБГАЙ

Үбэл болохого, баабгай эшээнгээ орожо, хабар
болотор унташагаз.

Зундаа баабгай элдэб жэмэс эдигдэг.

Намартаа хушын намар эдижэ таргалдаг.

Хабар болохого, баабгай эшээнһээ туранхай,
ехэ сухалтай богодог.

Баабгай үбэлдөө

Буртаг ойдоо.

Булан соогоо

Бүхөөр унтаа.

(Ц.Номтоева-Дансаранова)

ҮБЭЛЖЭДЭГ ШУБУУД

ЗАНА

БОРБИЛОО

ХҮХЭ БУХА

ШААЗГАЙ

ТОНШУУЛ

ГУЛАБХАА

ТУРЛААГ

ШҮЛЭГҮҮД ТААБАРИНУУД

Үбэл

Шарга дээрэнээ урбалганам,
Сагаан үбэлтэй урилганам,
Үбэлнөө би айгаагүйб,
Үшөө тиигээд уйлаагүйб.

Үбэл

Хүйтөөр үлээхэн халхин
Хүрэжэ газаамнай ерээл,
Хагсуу халхин хуугайлан,
Хүйтэн үбэлые асараал.

Түрүүшын саһан

Арбагархан саһан
Арбаганан ниигэнэ.
Сагаахан саһан
Газар гэлхэй хушаба.

Хүйтэн болоо газаамнай,
Хотондоо ороо малнай,
Хүдэһэн дэгэлээ үмгэхэмни,
Хүйтэннөө, юрэдөө, айнагүйб.

[Үбэл]

Сагаан ямаан хэбтэн
таргалаа.

[Саһан]

Үбэлынь «ошоё» гэдэг,
Хабарынь «байя» гэдэг.

[Саһан]

Сагаан хүбүүн ерэхэдээ –
гаруухан,
Хэбтэхэдээ – гуугай,
бусахагаа – уйлагаг.

[Саһан]

Зунгаа борохон,
Үбэлдөө сагаахан.

[Шангаган]

Сагаан хүнжэл
Гараар оёгдоогүй,
Сэхэ тэнгэриһээ
Газарта буугаа.

[Саһан]

Үбэлэй сагта
Эшээнгээ хэбтэдэг,
Унганай оронго
Улаяа голёогог.
Юун бэ?

[Баабгай]

ХАБАРАЙ БАЙГААЛИ

Хабарые хүн зон, амитад ба шубууд тэсэн ядажа хүлээдэг даа. Жэлэй дүрбэн сагай хабар хадаа эгээл гоё саг. Агаар арюун, сэбэр, тунгалаг гээшэнь аргагүй! Газаамнай дулаан болодог.

Хүйтэн жабартай үбэлэй сагаан саһан аалихан хайлахадаа, хонгёо гол горхонуудаар газар хүлгүүлнэ. Хабарай наран урихан элшэнүүдээрээ юумэн бүхэниие дайража, тэдэниие үбэлэй нойрһоо хэрюулнэ: ургамалнууд, бургаһанууд, модонууд бүхы сээжээрээ ами абажа, шэнэхэн набшаһануудаа дэлгээхэ тээшээ бэлдэнэ. Ногоон ургажэ эхилнэ. Гэрнүүдэй оройһоо дуһаа дуһална. Үдэр ута, харин хүни богони боложо эхилнэ.

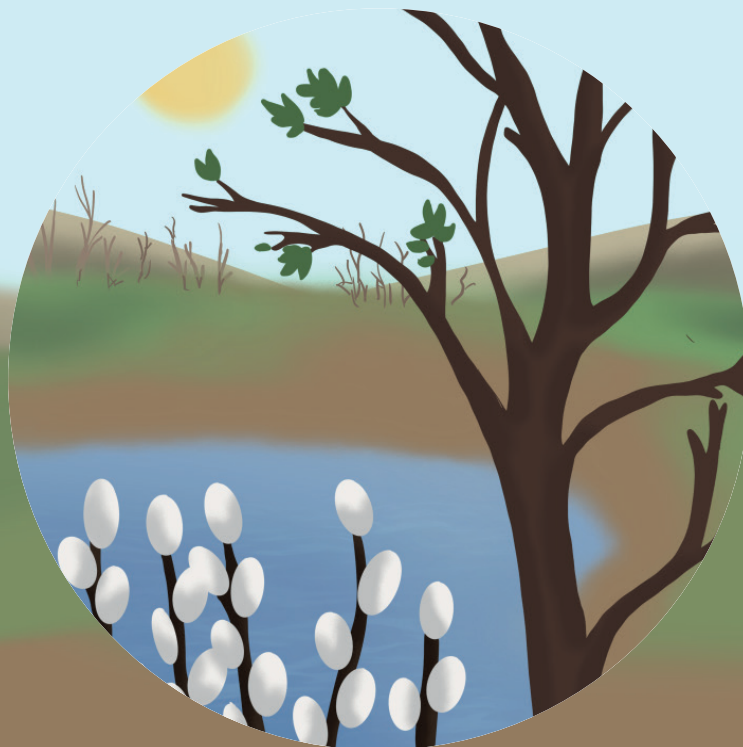
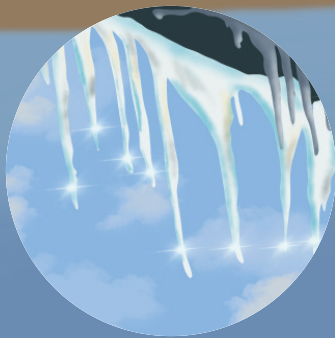
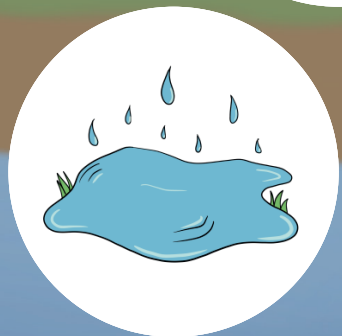
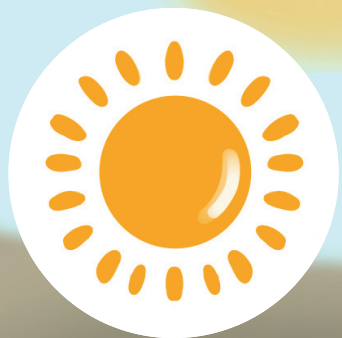
Дулаан оронһоо шубууд бусана. Хабарай ерэхэдэ, агаарта дэгдэһэн шубуу шонхорой баяртай шаг шууяа табилган хаа хаанагүй дуулдана. Хабарай түрүүшын бишыхан ургы сэсэгүүд саһан дороһоо бултайлдан, хүхэ сэнхир шарайгаараа маниие угтана. Заряа, доргон, жэрхи, баабгай г.м. амитад эшээнһээ гарана.

Хүнүүд хабарай хубсаһаа үмдэнэ: хүнгэн хүүртигүүдые, нимгэн малгайнуудые ба гуталнуудые. Намартаа баян ургаса абахын тула, хабарай сагта ажал ехэхэн хэнэ: газараа элдэнэ, хануусын, үгэрсын, помидорой г.м. рассада нуулгана, поли дээрэ таряа тарина.

Үхибүүд газаагуур наадаха дуратай: саарһаар онгосонуудые хэжэ, горхондо табина, шабар соогуур гүйлдэнэ.

ХАБАРАЙ ШЭНЖЭНҮҮД

АЛГОРИТМ «ХАБАР»

УЛАРИЛ

ХУБСАҢАН

АЖАЛ

ШУБУУД

АМИТАД

НААДА ЗУГААНУУД

ШҮЛЭГҮҮД

А. Плещеевэй шүлэгэй оршуулга

Ногоон ногоорбо,
Наран шараба;
Хараасгай хабартаа
Сээниг руу ниигдэбэ.

Ц.Номтоева-Дансаранова

Хүйтэн халхин,
Хахасан ошыш.
Хабар дулаан
Хүрэн ерыш.
Дулаан элшэ,
Дүүлин ерыш.
Дуулим гайдым
Дүүрэн шарыш.

Е.Каргановагай шүлэгэй оршуулга

Саһанай гэнтэ хайлаа хаа,
Үгэрэй ута болоо хаа,
Газаа гэнтэ ногоороо хаа,
Гол горхонуудай шарьяа хаа,
Наранай элшэнүүдэй ялараа хаа,
Шубуудай гоёор жэргээ хаа,
Халхинай дулаанаар хэбшээлээ хаа,
Одоошье ерээ мандаа хабар!

Ж.Зимин. Март

Март харамнай
Малгайгаа абажа,
Мандаа дохиһоор,
Маһалзан ерэбэ.
Үбэлэй дэгэлые
Угаржа эхилбэ,
Хада гобонууд
Харлажа үзэгдэбэ.

ТААБАРИНУУД

Горхонууд түргэнөөр ургана,
Наран дулаанаар шарана.
Саһан хүн уйлана –
Айлшаар мангаа ерэнэ.

[Хабар]

Саһахан хайлана.
Шалбаагхан хэргэнэ.
Үгэр нэмэнэ.
Ямар жэлэй саг бэ энэ?

[Хабар]

Сэнхир хүхэ самсатай
Жалга соогуур гүйнэ.

[Горхон]

Мүшэр гээрэ хэнэйшьеб гэр
Үүгэшъегүй, сонхошьегүй,
Дальбараануугта харин дулаан
Энэ гэрхэн хадаа ...

[Уурхай]

Жабарһаа айхагүйб,
Саһан дорһоо бултайхаб:
Жаахан, зоримгой
Хабарай тэмдэг.

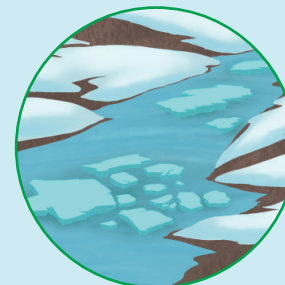
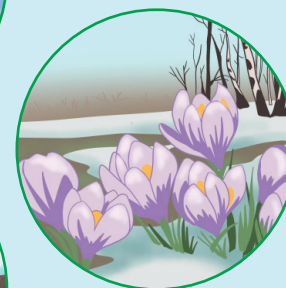
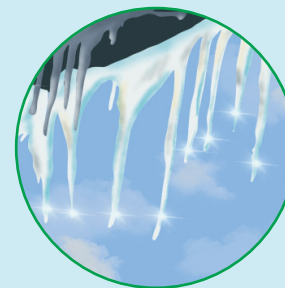
[Ургы]

Үбэлдөө хэбтээ,
Хабартаа гүйгөө.

[Саһан]

Сонхын саана
Мүльһэн туулмаг.
Дуһалхануудаар гүүрэн,
Хабарай амисхалтай.

[Дуһаа мүльһэн]

ЗУНАЙ БАЙГААЛИ

Хабарай хүүлдэ ааяма зунай саг ерэдэг. Зун гээшэ эгээл гоё саг!

Хүнүүд, ургамалнууд, амитад тэрэниие аргагүй хүлээжэ ядадаг даа!

Зунай наран хүхэ тэнгэриин оройдо байдаг, тэрэнэй ялагар элшэнүүднээ газраа халуун болодог.

Үдэр ута, харин хүни богони, газраа – гэрэлтэй. Хүн бүхэн дулаанда баярлана, энээбхилнэ.

Хүнгэн хубсаһа гутал хоёроо үмдэхэдэ болоно.

Хүл нүсэгэншье зүлгэ ногоон дээгүүр гэшхэлхэдэ аятай даа!

Уһан дулаан боложо эхилнэ, уһанда орохые хүн зониие уряална.

Зундаа сахилгаан болодог, дулаахан бороошье, залинта аадаршье ородог.

Адуу мал газар талаар бэлшэнэ, эдээшэг ногоо зулгаана.

Шубуудай дальбараанууд томо боложо, уурхайгаа орхин гаража, ниидэжэ һурана.

Уһан дээгүүр тэрмээлжэнүүд, элдэб үнгын сэсэгүүдтэ – тэршээ эрбээхэйнүүд ба сүлөөгүй зүгынүүд тойрон эрьелдэнэ.

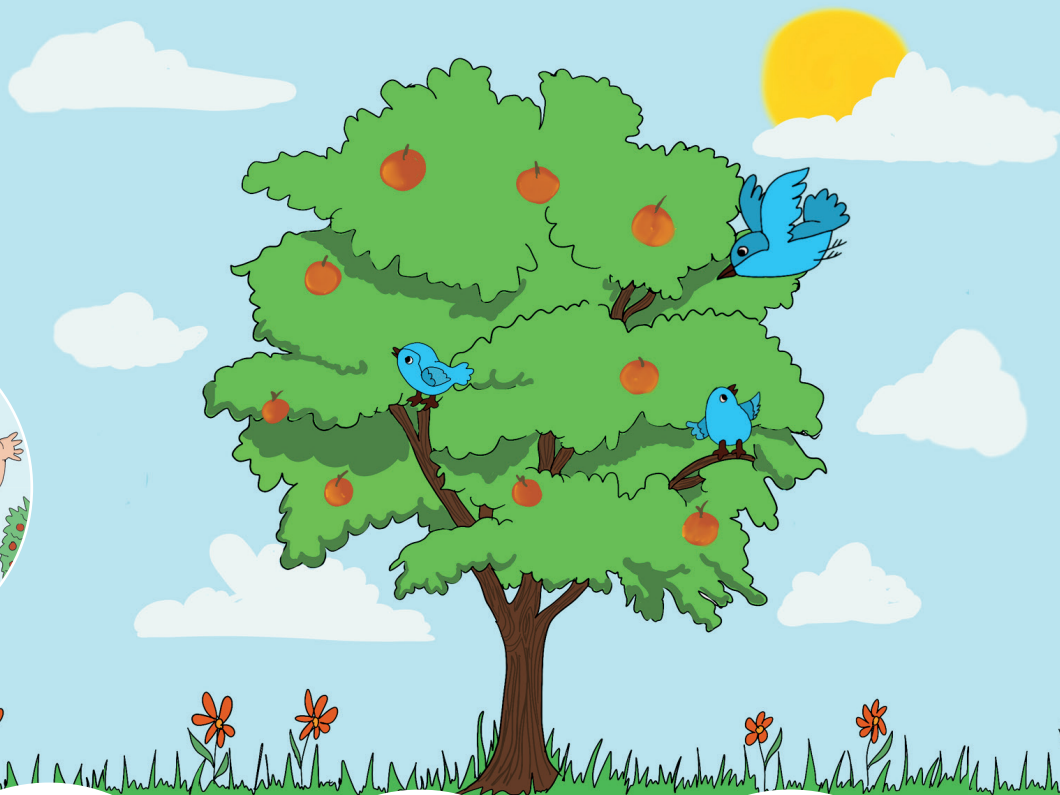
Амтатайхан, шэмэтэйхэн жэмэсүүд эдээшэнэ.

Хүнүүдэй огород соохи ажал хүдэлмэри замханагүй: ургасаяа уһална, хартаабхаяа обойлгоно.

ЗУНАЙ ШЭНЖЭНҮҮД

АЛГОРИТМ «ЗУН»

УЛАРИЛ

ХУБСАҢАН

АЖАЛ

ШУБУУД

АМИТАД

НААДА ЗУГААНУУД

ШҮЛЭГҮҮД

С. Пшеничных шүлэгэй оршуулга

Наран шараба,
Газар дуулаба.
Сэсэгүүдээр халбарба,
Галхануудаар гэрэлтэбэ.

В. Балашовай шүлэгэй оршуулга

Зун гээшэ юун бэ?
Энэ гэрэлээр гүүрэн даа,
Энэ поли, ой тайга,
Энэ шэгдүтэ үзэгдэл даа.
Тэнгэридэ үүлэнүүг,
Үнгын сэсэгүүг,
Хүүгэдэй гүйхэ
Олон харгынүүг.

Е. Трутневагай шүлэгэй оршуулга

Залинта аадарай захалаа хаа,
Ногооной гэнтэ сэсэглээ хаа,
Наранда шүүдэрэй ялалзаа хаа,
Зүгынүүдэй хүүеэн дуулдаа хаа,
Энэ хадаа зун ерээ!

ТААБАРИНУУД

Бороогой хүүлдэ бии болодог,
Хахаг тэнгэри эзэлдэг.

[Һолонго]

Үглөөгүүр эртэ яларааг,
Бүхы ногоо нэхээ,
Үдэртөө тэрэниие бэдэрээбди,
Олохонь тэрэниие бэрхэтэй.

[Шүүгэр]

Амитан бэшэ, шубуун бэшэ,
Хамарынь тэрэнэй үзүүртэй.

Ниигдэхэдээ – пишаганаха,
Һуухагаа – дуугай байха.

[Боргооһон]

Үүй, намай бү дайрагты:
Үү татай, галгахаб!

[Халаахай]

Халааһан гогли нарһа унагааба.

[Сахилгаан]

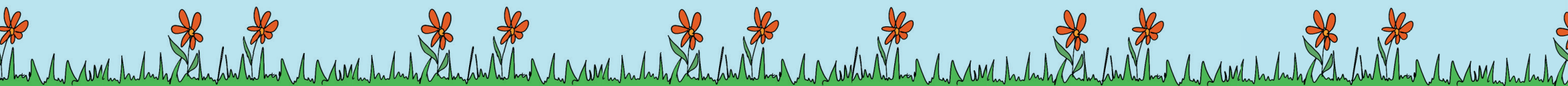
Нямняа сэсэг

Набтархан шарахан
Нямняахай сэсэгэй
«Үхэниинь» сайхагаа,
Үлээхэдэ хиигэшэдэг.
(Ц-Д.Бугаев)

Улаалзай

Булган зөөлэхэн малгайтай,
Буржагар улаахан улаалзай
Дайгыё шэмэглэн
Холоһоо гүлэтэн харагдана.
(Ц-Д.Бугаев)

Хонхо сэсэг

Хонхо шэнги дүрсэтэй,
Хонгор хөөрхэн сэсэгүүд
Хүүгэд бидэний хүндэлжэ,
Хүлдэмнай дохин мэндэшэлнэ.
(Ц-Д.Бугаев)

Балжан гарма

Балжан гарма нэрэтэй
Баһал гоёхон сэсэгүүд,
Багашуул бидэнэй ерэхэндэ
Баясан галлана ургаһаамнай.
(Ц-Д.Бугаев)

**ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ ЖЭЛЭЙ САГУУД ХАРУУЛАГДАНХАЙ. ЗУРАГУУДЫЕ
ТААРАМА НЭРЭНҮҮДЭЭРНЬ ЗУРЛААГААР НИИЛҮҮЛЭГТЫ.**

ҮБЭЛ

ХАБАР

ЗУН

НАМАР

Зураг дээрэ жэлэй сагууд
харуулагданхай.

Үбэлэй саг харуулһан зураг
оложо, хажуудань байһан
сахариг хүхэ үнгөөр
шэргэхэ.

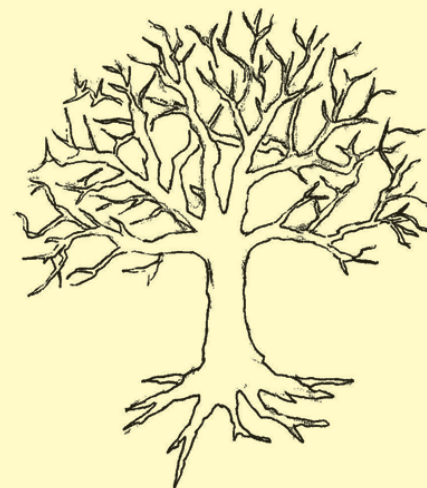
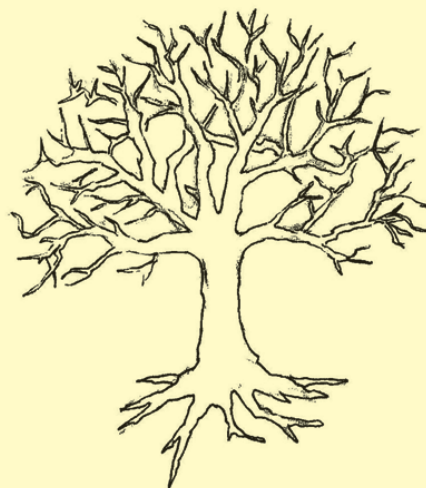
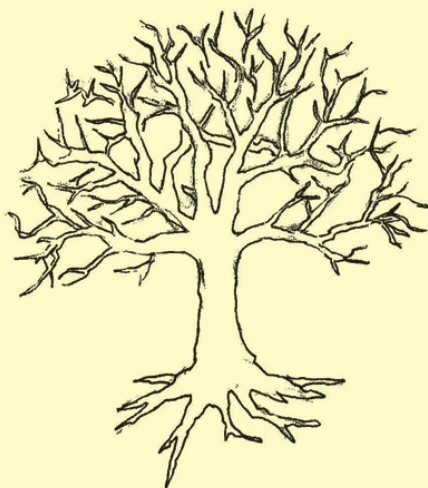
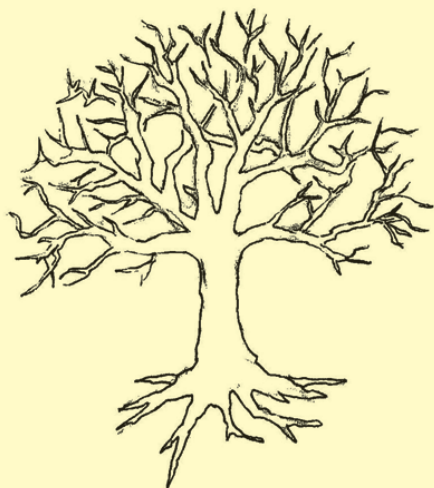
Ногоон үнгөөр хабарай саг
шэргэхэ.

Улаан үнгөөр зунай саг
шэргэхэ.

Шара үнгөөр намарай саг
шэргэхэ.

МОДОНУУДЫЕ ШЭРДЭГТЫ.
САГАЙ ШЭНЖЭНҮҮДЫЕ МОДОНУУД ДЭЭГҮҮР ТААРУУЛЖА, НЯАГТЫ.

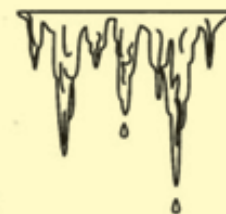

ЖЭЛЭЙ САГТА
ТААРААГҮЙ
ҮЛҮҮ ЗУРАГ НЭГЭ
ЗУРЛААГААР
ЗУРАХА.

ҮБЭЛ

ХАБАР

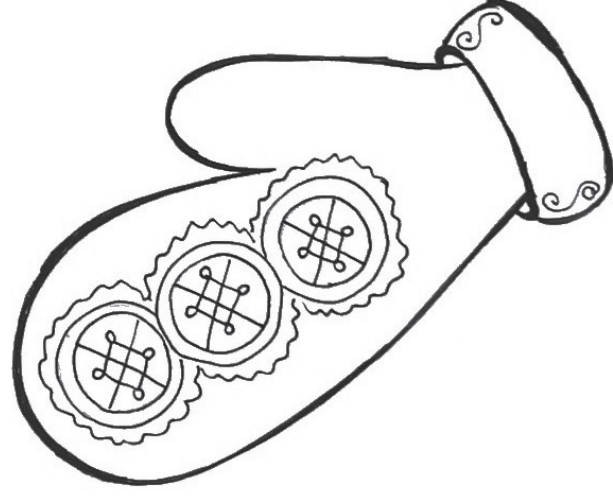
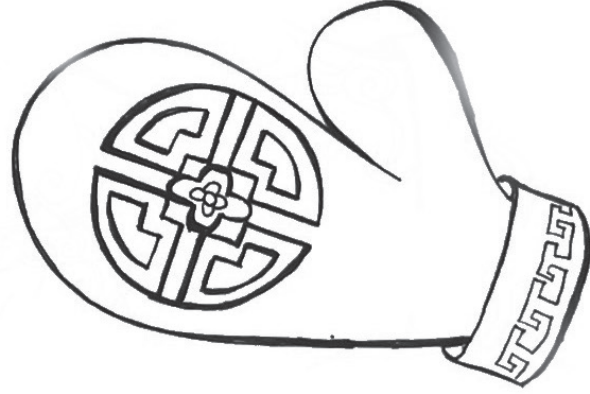
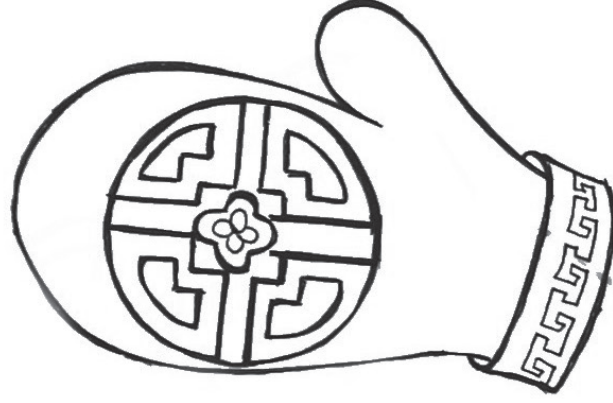
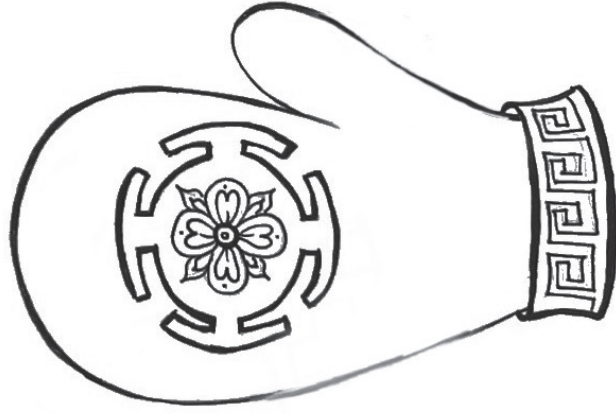
ЗУН

НАМАР

АДЛИ УГАЛЗАНУУДТАЙ БЭЭЛЭЙНҮҮДЫЕ ОЛОЖО, ШЭРДЭГТЫ

ШЭРДЭГТЭЙ

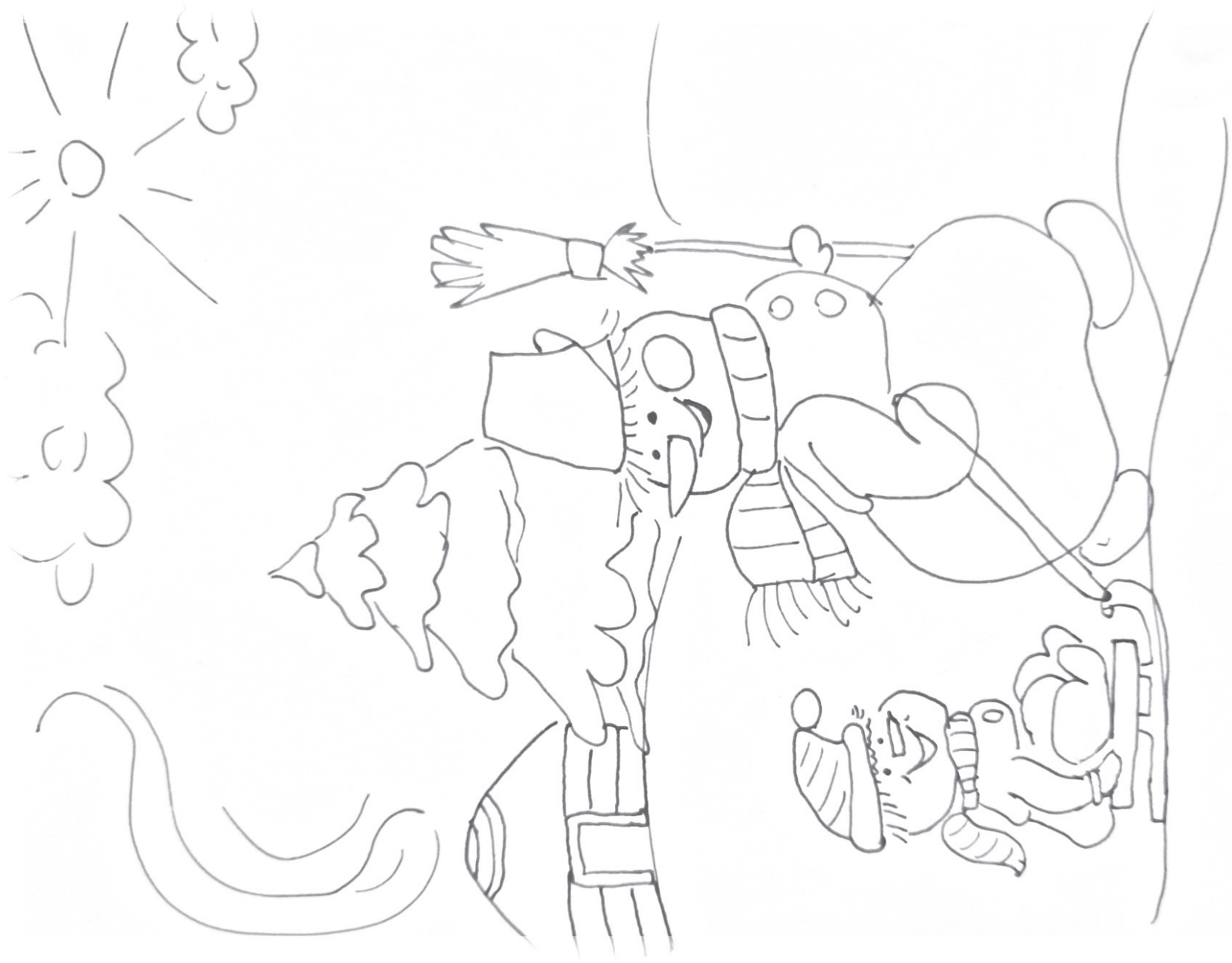

ШЭРДЭГТҮ

ШЭРДЭГТЭЙ

УДК 373.6
ББК 74.262.0 бц
Д 687

3+

«Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэнэн Буряад Уласай гүрэнэй программын хэмжээндэ Буряад Уласай Соёлой яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдээ.

Книга издана при финансовой поддержке Министерства культуры Республики Бурятия в рамках реализации Государственной программы Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия».

Рисунки:
Будаева Оюна Дагбаевна,
Дугарова Баирма Алдаровна, Баторова Цыпилма Соеловна.
Дизайн А. Курбатов.
Корректор Л. Цыбенова.

Д 687

Доржиева Амгалан Аюшеевна, Анзанова Биликма Дондокдоржиевна.
Жэлэй дүрбэн саг. Улан-Удэ: НоваПринт, 2021 . – 40 с.: ил.

ISBN 978-5-91121-376-3

© Доржиева А.А.
© Анзанова Б.Д.